

С.ӘБУШӘРІП
Қ.МӘМБЕТОВ

ҚАЗАҚ-ТҮРІК ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ЖАҢА КЕЗЕҢІ

В статье рассматривается новый этап казахско-турецкого сотрудничества, показывается его импульс и плодотворное воздействие на весь Тюркский мир.

В makalede Kazak-Türkiye işbirliğinin yeni döneminden söz edilir.

1991 жылы қарашада Ново-Огаревода жеті республиканың ішінде Қазақстан, Қырғызстан, Түркіменстан және Әзірбайжан сияқты түркі республикалары Тәуелсіз Мемлекеттер Одағын құру жөнінде ниеттерін білдірді. Бірақ, бұл бастамалық ұмтылыс Украина халқының толық тәуелсіздікті қолдап дауыс беруіне байланысты жүзеге аспай қалды. Осыдан соң КСРО-ның құрамындағы түркі республикалары кеңестік құқықтық кеңістіктен шығып қалды. Соның нәтижесінде Қазақстан Халықаралық аренада дербес құқықтық статусына ие болды. Ол ТМД кеңістігіндегі Шанхай ұйымы, Орта Азиялық ынтымақтастық ұйымы сияқты басқа да аймақтық ұйымдар қызметтеріне белсене араласады. Сонымен бірге көпбағыттылық саясат ұстану қағидасына сәйкес Н.Ә.Назарбаев Қазақстанның болашағы түркі елдерімен ықпалдастықты нығайтуға байланысты екенін жете түсінді. Сөйтіп Достастық аумағында ықпалдасудың бағыттары мен соны кезеңі басталды.

Соның бірі – Орталық Азиядағы ықпалдастық үдерісі. Ол 1994 жылы Орталық Азия Одағын құрудан басталды. Оның негізі Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан мемлекеттері арасындағы біртұтас экономикалық кеңістік құру туралы (БЕК) жасалған келісім шартпен қаланды. Аймақтық ықпалдастықта 1997 жылы Бішкек қаласында қол қойылған Мәңгілік достық туралы келісімшарттың маңызы зор. Келісімшартта өзара қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен халықаралық аренада өзара қарым-қатынасты орнату мәселесі басты орынға қойылған.

Аймақтық өзара қарым-қатынастағы қарама-қайшылықтарға байланысты Орталық-Азия ынтымақтастық жобасы бірнеше мәрте қаралып, аймақтық құрылымдар жетілдірілді. Нәтижесінде, 1998 жылы Орталық Азия Одағы Орталық Азиядағы экономикалық қауымдастыққа айналды. 1996 жылдан Ресей, 1999 жылдың шілдесінен Грузия, Түркия және Украина бақылаушы мәртебесіне ие болды. Орталық Азиядағы экономикалық қауымдастыққа 1998 жылы Тәжікстан қосылды. Ал 2001 жылы Орталық Азиядағы ынтымақтастық ұйымына (ОАБІҰ) айналды. ОАБІҰ шеңберінде президенттер халықаралық су-энергиялық консорциум және есірткіге қарсы коалиция құру туралы шешім қабылдады. 2004 жылы Душанбе қаласында өткен Орталық Азиядағы ынтымақтастық ұйымына

мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің отырысында ұйымға Ресей Федерациясы қосылды.

2005 жылы ақпанда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Орталық Азия мемлекеттерінің одағын құру туралы бастамасын аймақ басшылары оң қабылдады. 2005 жылы «Орталық Азия Үлгімақтастығы» ұйымына мүше мемлекеттер басшыларының Саммитінде бұл аталған ұйым Еуразиялық экономикалық қоғамдастыққа (бұдан әрі-ЕурАзЭҚ) бірікті [1].

Орталық Азия мемлекеттеріне кезінде КСРО құрамына кірген Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Түркіменстан жатады. 4 млн. шаршы километр аумақты алып жатқан бұл мемлекеттер – пайдалы кен қазбаларына бай өлке Батыс пен Шығыс елдерінің қызығушылығын тудырып отыратындығы да анық. Бүгінгі күннен бастап Орталық Азия аймағы жаһандық һәм әлемдік саяси картадан өз орнын іздеуде. Аймақ тұрақтылығы мен үдемелі дамуының басты жолы — аймақтық ықпалдасуды Қазақстан сыртқы саясатында жаһандану қауіптеріне қарсы тұрудың ең тиімді тәсілі ретінде таңдап отыр. Бұл үдеріс су-энергетикалық қорларын және транзиттік-көліктік әлеуетін ұтымды пайдалану, аймақтық қауіпсіздіктің тиімді жүйесін құру, лаңкестікке, діни экстремизмге және есірткі бизнесіне қарсы күресті біріге отырып шешуге мүмкіндік береді.

Түрік мемлекеттерінің ішінен әлеуеті мығым екі ел – Қазақстан мен Түркияның экономикалық, мәдени және саяси жағынан қарым-қатынастарының нығаюы барша түркілер үшін игілік болып табылады. Олардың бір-біріне деген ынтымағының, жалпы түрік әлемінің бірлігінің нығаюына жәрдемдеседі.

Қазақстан мен Түркияның қарым-қатынастары Қазақстанның тәуелсіздігін жариялаған күннен басталды. Бұл ретте Н.Ә.Назарбаев былай дейді: «Біз бүкіл түркі халқының атажұртында тұрып жатырмыз. 1861 жылы қазақтың соңғы ханы өлтірілгеннен кейін біз Ресей патшалығының, одан Кеңес Одағының боданы болдық. 150 жылдың ішінде қазақ деген халық өзінің ұлттық салт-дәстүрін, тілін, дінін ұмытуға аз қалды. Жаратқанның қолдауымен 1991 жылдың 16 желтоқсанында күндізгі сағат төртте біздің Парламентіміз тәуелсіздік жариялады. Бір сағаттан кейін марқұм Тұрғыт Өзал бізді құттықтады. Түрік мемлекеті дүниежүзі мемлекеттері ішінде ең бірінші болып, біздің тәуелсіздігімізге қуанды, біздің тәуелсіздігімізді таныды. Мұны біздің халық ешқашан ұмытпайды», – деді [2].

1992 жылғы 2 наурыздан бастау алған Қазақстан мен Түркия арасындағы дипломатиялық қатынастар осы жылдар ішінде нық бекіп, түрік бауырларымыз халықаралық аренадағы Қазақстан бастамаларына қолдау көрсетумен келеді. Мәселен, БҰҰ мінберінен 1992 жылы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Азия құрлығында бір-біріне деген сенімді арттыруда, ортақ мәселелерді бірігіп ақылдасуға қажет ұйым құру турасында бастама

көтергенде оған Түркия қолдау көрсеткен. Ал АӨСПК жұмысы жолға қойылғанда Кеңеске Қазақстаннан басқа шет мемлекеттердің ішінен тұңғыш рет төрағалықты да Түркия атқарды. Өзге де халықаралық ұйымдар шеңберінде Қазақстанмен үндес екенін танытып жүрген Түркия көпжақты байланыстарда БҰҰ, ЕЫҚҰ, ИЫҰ сынды құрылымдарда да, ынтымақтастықты дамыта түсумен келеді. Бұған қоса Түркі кеңесі, Түрксой сынды түркі тілдес мемлекеттерді топтастыратын халықаралық ұйымдардағы бірлескен іс-қимылдар екіжақты байланыстардың тынысын аша түсуде. Түркия тарапынан Қазақстанның түркі кеңесін құру идеясын іске асырудағы маңызды рөлін, сондай-ақ Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен Түркітілдес мемлекеттер ынтымақтастық кеңесі, Парламенттік Ассамблея, Ақсақалдар алқасының құрылуын, Астанада Түркі академиясы ашылғанын жоғары бағалайды, әрі Елбасын түрік әлемінің көпбасшысы санайды. Соның дәлелі ретінде Стамбулда Н.Ә.Назарбаев ескерткішін қойып, көңілдеріндегі құрмет пен ықыластарын білдіріп отыр. Түркі тілдестердің ортақ тіл, дін, тарихи және мәдени құндылықтарға негізделген қатынастарын одан әрі тереңдетуді және жалпытүркілік интеграция үдерісін дамытуда да қос тараптың пікірлері үндес шығып жатады. Оның үстіне 2012 жылы Астананың түркі әлемінің мәдени астанасы деп жариялануы және оның ашылуының Әзірбайжан, Түркия, Қырғызстан, Түркіменстаннан, Ресей Федерациясынан - Татарстан, Алтай, Тыва, Саха өңірлерінен, Молдовадан Гагаузия өнерпаздарының ән-биімен жұртшылықты әлдилеген фестиваль өткізуі жүректерді бұрынғыдан да жақындастырып, жылылыққа бөлей түскені рас.

Қазақ-түрік қатынастарының сан-салалы сауда-экономикалық байланыстары екіжақты ынтымақтастықтың маңызды аспектісі болып табылады. Еліміздің Статистика жөніндегі агенттігінің мәліметіне сүйенік, 2010 жылдың қорытындысы бойынша екі ел арасындағы сауда айналымы 1,85 миллиард АҚШ долларын құраған. 2011 жылдың қорытындысында бұл сан 3,303 миллиард АҚШ долларына жетсе, ал үстіміздегі жылдың бірнеше жарты жылдығында ол мөлшер 2,460 миллиард доллар шамасында. Сонымен қатар, Түркияда қызмет атқаратын қазақстандық компаниялардың саны қазіргі таңда 150 болып отыр. Түріктердің біздің елімізде құрылыс, қызмет көрсету, білім беру, т.с.с. салаларда көптеп жұмыс атқарғаны баршаға мәлім [2].

Түркияның қатысуымен үш банк – «Түркия-Қазақстан банкі», «Казкоммерц-Зираат банкі» және «Түрік-Қазақстанның Халықаралық банкі» жұмыс істейді.

1992 жылы Қазақстан мен Түркия Президенттері білім мен ғылым саласындағы ынтымақтастық келісім-шартына қол қойды. Екі ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев пен Сүлеймен Демирел «Үлкен студент-оқушы жобасын» іске асырды. Осы жоба шеңберінде жыл сайын Қазақстаннан

Түркияның жоғары оқу орындарына, аспирантураларына қазақ жастары барып білім алды. Олар оқу-біліммен бірге ізденістерін жалғастырады, тәжірибе жинайды. Елге қызмет етудің үлгі-өнегесін қалыптастырады.

1992 жылы Көкшетау, Кентау қалаларында, 1993-1995 жылдар аралығында Алматы, Қызылорда, Ақтөбе, Атырау, Шымкент, Жамбыл, Жезқазған, Қарағанды, Өскемен, Талдықорған, Астана, Қостанай, Павлодар, Семей қалаларында қазақ-түрік лицейлері ашылды. Бұл игі істер Қазақ-Түрік Білім Қоры (KATEV) тарапынан іске асырылды. Осы лицейлерде оқушыларға қазіргі заманға сай білім берілуде. Лицейде оқитын оқушылар Қазақстанда, шетелдерде ұйымдастырылған әртүрлі пәндік олимпиадаларда жүлделі орындарға ие болуда. 1992 жылдың 30 сәуірінде Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы Үкіметтері арасында келісім шеңберінде Түркістан қаласында түркі жарты әлеміндегі тұңғыш халықаралық қазақ-түрік университеті ашылды. Университеттің Алматыда, Шымкентте, Кентауда бөлімшелері бар [1].

2012 жылдың 12 қазанында Түркияға барған сапарында Қазақстан мен Түркия арасындағы Жоғарғы деңгейлі стратегиялық ынтымақтастық кеңесінің бірінші отырысының қорытындысы бойынша сөйлеген сөзінде Н.Ә.Назарбаев былай деді: «Бүгінгі екі елдің арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың жиырма жылдығын атап өтіп отырмыз. Бүгін барлық салада энергетика, көлік, ғылым-білім, мәдени қарым-қатынасымыз, Таяу Шығыстағы ахуал Ауғанстан, Сирия мәселесі бойынша барлық жағынан біз ең сенімді кедейтілген түрде пікір алыстық, Түркия бүгінде Қазақстанның ең жақын стратегиялық әріптесі болып табылады. Тәуелсіздік пен бірге біз жоғалтып алған қарым-қатынасымызды қайтадан тауып, түркі әлеміне қайтып келдік. Бір-бірімізді танитын болдық. Кеңісіміз кеңейді, достарымыз көбейді, күшіміз тасыды. Түркия мен Қазақстанның арасында шешілмеген ешбір проблема жоқ. Саяси-экономикалық жағынан болсын, басқа жағынан болсын әр уақытта біз ақылдасып мәселелерді шешіп аламыз. Бір-бірімізге қалтқысыз құрметіміз ретінде Астанада Есіл өзенінің жағасында Мұстафа Кемал Ататүріктің еңселі ескерткіші орнаттық» [2].

2009 жылы 8 қазанда Астанада Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың қатысуымен Түркия Республикасының негізін қалаушы Мұстафа Кемал Ататүрікке арналған ескерткіштің ашылу рәсімі өткен еді. «Кіші Азияны мекен еткен түрік қандастарымыз жайында сөз қозғағанда, сонау орта ғасырда ұлы даладан өркениет үлгілерін Анадолы жеріне ала барған бауырларымыз еске түседі. Бүгінде Түркия сияқты бауырлас елмен арадағы ынтымақтастық қарым-қатынастың түрлі деңгейде дамып келе жатқанын бәріміз білеміз. Осы айнымас татулықтың айғағы ретінде Астана төрінде Түркия Республикасының тұңғыш президенті Мұстафа Кемал Ататүрікке арналған ескерткіштің ашылу салтанатының куәсі

болып отырмыз», – деді Мемлекет басшысы. Ескерткіштің ашылу рәсімінде Түркияның Қазақстандағы төтенше және өкілетті елшісі Атилла Гюнай сөз сөйледі. Түрік Республикасының негізін қалаушының ескерткіші Астанада Есілдің жағалауындағы гүлзарда орнатылған. Қоладан құйылған, тұғыры мәрмәр ескерткіштің биіктігі 4,4 метр, салмағы 5,5 тоннаға тең. Еңселі ескерткіш елдік мұраттарды арқау еткен [1].

2012 жылдың 12 қазанында Түркияға барған сапарында Елбасы «Түркия экономикасы соңғы жылдары әлемдегі ең дамыған мемлекеттері біріне қосылып келе жатыр. Біз оған қуанамыз. Себебі бауырлас мемлекеттің өркендеуі бізге де өз септігін тигізеді», – деген еді. Шынында да бүгінгі Түркия шалымды жүргізген экономикалық саясатының арқасында әлемде 16-шы орынға және Еуропада 6-шы орынға шыққан, ал оның үкіметі мен халқының алдағы стратегиялық мақсаты әлемдегі бәсекеге қабілетті алғашқы ондықтың қатарына ену болып табылатын асқақ мақсатты ел. Сонымен, түбі бірлігін ұмытпаған екі туыс елдің арасындағы байланыстар күн өткен сайын арадағы барыс-келістердің, түсіністік пен бауырластықтың арқасында нығая түсуде [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аяған Б. Ф., Әбжанов Х. М., Махат Д. А. Қазіргі Қазақстан тарихы. –Алматы: «Раритет», 2010. –354-355 бб.
2. Төлеуханқызы А. Бауырлас елдер арасындағы байланыс та баянды // Егемен Қазақстан, 12 қазан 2012 ж. 1-б.

REZUME

S.ABUSHARIP, K.MAMBETOV (Turkistan)

THE NEW PHASE OF THE KAZAKHSTAN-TURKEY'S CO-OPERATION

This article deals with the new phase of the Kazakhstan-Turkey's co-operation.